

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2001. NOVEMBER

78. SZÁM

SÁNTA GÁBOR

Téli berek

A SZINTÉZIS REGÉNYE

„A nyár a bölcső és a tipegés,
de a tél a nagy iskola és a próbatétel.”

A Móra Ferenc Könyvkiadó gondozásában 1959 tavaszán napvilágot látott *Téli berek* – a *Tüskevár*hoz hasonlóan – csupán *látszólag* ifjúsági olvasmány. Irodalomtörténet-írásunk, ha egyáltalán emlegeti, mégis efféle regényként könyvelte el, Fekete István pedig hagyta, mert úgy érezte, semmit sem tehet ellene. 1961. március 17-én azt írta naplójába, hogy abban az esetben, ha az *Őszi vásár* című kötet a kiadói elképzelés szerint „még ez év harmadik harmadába bekerül: kisebb példányszámban: felnőtteknek szól, ha áteszik 1962-re, »ifjúsági« lesz, de nagyobb példányszámban”. (Sajátos kiadói szemlélet és gyakorlat lehetett; az *Őszi vásár* egyébként az utóbbi esztendőben jelent meg...) Fekete István figyelemre méltó magyarázata szerint „ez a meghatározás, hogy »ifjúsági«, persze: ostobaság, mert [az *Őszi vásár*] nem az, ahogy egyik könyvem sem az, de, ha nekik jó, hát én nem törődöm vele”.¹

Korábbi tanulmányomban már kifejtettem, hogy az 1956 nyarán-őszén megírt, a tél folyamán pedig befejezett *Tüskevár* szövegét rejtett aktuálpolitikai utalások és örök érvényűnek érzett moralitások hálózák be, melyek bizonyos élettapasztalat birtokában fejthe-



FEKETE ISTVÁN
(1900–1970)

A regény cselekménye számos helyen kapcsolódik a Tüskevárához, azonban, ha valaki előzetesen arra számít, hogy Fekete István a már „bevált” módon írta meg a folytatást, alaposan csalódik.

¹ In: *Töredékek Fekete István levélhagyatékából és írásaiból*. Ajka, 2000. 96. S. a. r.: Gáspár János. A naplórészlet pontos szövegét az irodalmi hagyaték gondnoka, P. Fekete István által őrzött kéziratból idézem. *Akiemlék és tőlem*. S. G.

tők fel.² (Mindez az alap- és középfokú oktatás révén ifjúsági olvasmányá vált számos Jókai- és Gárdonyi-regényről, vagy Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című munkájáról ugyancsak elmondható.) Életpaszttal hiányában a *Tüskevár* kamasz olvasója egy izgalmas nyár történetét követi nyomon, a felnőtt azonban 1956 ígéretes nyarának irodalmivá stilizált dokumentumával is szembesülhet. A *Tüskevár*hoz hasonlóan, eredendően a *Téli berek* sem ifjúsági- vagy kalandregény, még annyira sem az, mint az előzménye. Skultéty Csaba találon mutatott rá nekrológiájában, hogy „bár *mindenkihez szólt*, [Fekete István] nevét talán azért tartják számon az ifjúság íróinak sorában, mert emberöltőnkben az irodalom *hiteles* képviselői között nem sok volt, aki így, ilyen természetesen, *talán tudatos szándék nélkül* találta meg az utat serdülő fiataljaink lelkéhez”.³

1. A regény cselekménye számos helyen kapcsolódik a *Tüskevár*éhoz, azonban, ha valaki előzetesen arra számít, hogy Fekete István a már „bevált” módon írta meg a folytatást, alaposan csalódik. Amíg a *Tüskevár* történetmondása nagyjából egyenes vonalú, addig a *Téli berek*é szerteágazó, indázó. Amott csaknem mindvégig a főhőssel, Tutajossal megeseteket követhetjük figyelemmel, itt – bár alapvetően ennek is a fiú áll a középpontjában – hosszabb „kitérők” színesítik a cselekményt. Ezek egyrészt a korábbi mellékszereplők, Matula, István bácsi és Nancsi néni életével és gondolataival ismeretnek meg, másrészt részletező leírások vad- és háziállatokról, mezőgazdaságról, természetéről, az Időről, valamint életről és halálról. Vagyis, amíg a *Tüskevár* cselekménye szinte célirányosan gördül előre, addig a *Téli berek*éről nem lehet sejteni, merre halad, és hová jut el.

E folytatás elbeszélői pozíciója feltűnően változatos. A narrátor hol mindent tudó és bizalmas, hol korlátozott ismeretűnek látszik, hol pedig elhallgató, szemérmes vagy cinkos. A világmindenségről értekezik, majd véget vet az elmélkedésnek, mondván, „miután és ekképpen jól kicsillagászkoztuk magunkat, lássuk, miből élünk, azaz térjünk vissza a tett helyére és barátainkhoz”. Ezen bizalmas(kodó) elbeszélő – ki gyakran „Gyulánk”-nak vagy „Tutajosunk”-nak nevezi a főszereplőt – máskor hiányos tudásúnak mutatja magát. Kedvvel tolmácsolja az állatok beszédét, ám előfordul, hogy úgy tesz, mintha nem értené, mit is „mondanak” pontosan a varjak, vagy pedig min „töprengenek” a baglyok. Részletesen ismerteti hősei gondolatait, de meg történik, hogy kétségei vannak Matula merengését illetően, kijelentve, hogy „nem, nem lehet tudni a gondolatokat, amelyek ott szállongtak az emberek körül, elröpültek és visszatertek, száz és száz kilométereken villantak át és éveken, hiszen számukra nem volt tér és nem volt idő. Megszülettek, hogy talán sose szűnjenek meg, hiszen bármely pillanatban megszólalhatnak, és megmutathatják magukat az emlékezés örökké pergő filmjén”. E bizonytalankodást tettető elbeszélő Büttyök kapsán is elmereng azon, hogy „egy ifjú hova néz, azt még csak lehet tudni, de hogy mit lát, azt már nem”. Máskor meg hol cinkosan, hol pedig szemérmesen elhallgató a *Téli berek* narrátora, gondosan jelezve, hogy többet tud, mint amennyit elárul. A szerelmeknek írt, és a tőlük kapott levelek esetében gyakorta ilyen, vagy amikor a vívódó Tutajos önmagával folytatott harca a gorombaságig fajul.

² Sánta Gábor: *Tüske vár*. In: *Az ismeretlen Fekete István. Tanulmányok egy ismerős íróról*. Szeged, 2001. 149–176. Szerk.: Sánta Gábor.

³ Skultéty Csaba: *Fekete Istvánról*. Új Látóhatár, 1970. 381. *A kiemelések tőlem*. S. G.

Fekete István évekig gondolkodott a *Tüskevár* történetén, a *Téli berek* kidolgozása ellenben jóval kevesebb időt igényelt, mivel a szereplők, valamint a fővárosi és vidéki környezet már adott volt. Az elbeszélő pozíciójának feltűnő változásai átgondolt koncepciót valószínűsítenek, és a történetmondás módjának – a váltogatott pozícióval összefüggő, gyakorta abból következő – sokfélesége ugyancsak erre enged következtetni. A narrátor ugyanis hol bölcsekedő, hol kedélyes, hol értekező, hol pedig didaktikusan nevelő hangon szólal meg a regényben. Filozofikus töprengések, anekdoták és viccek, természetrajzi kiselőadások és szakszerű mezőgazdasági leírások, illetve nevelő célzatú intelmek betétei teszik változatosá Tutajos és Bütyök téli vakációjának krónikás alaposággal elmondott történetét. Az elbeszélő napról napra követi az eseményeket, ám az egyhangúság elkerülése, és a részletek érthetősége kedvéért minduntalan kitérőkkel, valamint később igazoló előre- és magyarázó visszautalásokkal gazdagítja szövegét. A történetmondás emiatt gyakran lelassul, hogy aztán ismét nekilóduljon, feszesen, mint az első róka eljéréskor, vagy szaggatottan, mint amikor Tutajos farkasnak nézi és lelövi a doktor dúvaddá lett juhász-kutyáját, illetve amikor a fiú szemtanúja lesz az egyik korcsolyázó fiú tragédiájának. Tehát a látszólag mellékes mozzanatok valójában szerves részei egy átgondolt, összefüggő jelentéshálónak. Mindennek fel nem ismerésében valószínűleg döntő szerepet játszik, hogy a *Téli bereket* „ifjúsági” regényként bocsátotta útjára kiadója. Ezen előfeltevés következményeit szemléletesen példázza a Szerzői Jogvédő Hivatal levele, mely a művet publikálni kívánó nyugatnémet kiadók egyikének óhajáról értesíti az író, mondván, „egyetlen kifogásuk a könyv igen nagy terjedelme, ami megjelenés esetén nagyon magas bolti árat jelentene. Véleményük szerint – amennyiben Ön hozzájárul – az útielőkészületet és az utazást leíró terjedelmes bevezetést el lehetne hagyni. A valódi cselekmény szerintük a 170-ik oldalon, a magányos kunyhóban kezdődik. Az a véleményük, hogy a bevezetést néhány oldalra lehetne rövidíteni, anélkül, hogy a mű feszültségéből vagy pedagógiai értékéből veszítene”...⁴

Fekete István a *Téli berek* zárt, komor és ünnepélyes világának megrajzolásakor nyilvánvalóan többet akart kifejezni, mint a nyitott, derűs és csak helyenként tragikus *Tüskevárban*. Miután kihasználta az összetett jelképpé formált nádasbeli falmaradványban rejlő lehetőségeket arra, hogy 1956 nyarán és őszén a valóság megismerésére ösztönözzön, az 1958-ban írt folytatásban immáron a valóság *elviselésére* igyekezett „felkészíteni” olvasóit.

A *Tüskevár* üzenete, hogy *élhetővé* tehető a világ – ahol lépten-nyomon tüske vár –, ha kellően felvérteződünk. Ennek alapvető feltétele a *szabadság* múlhatatlan vágya meg a *barátság*, melyek értelmet adnak az erőfeszítéseknek, és egyúttal megóv(hat)nak a testi-lelki sérülésektől. Ehhez ismételten hangoztatni kell, hogy a regény 1956 *reményteljes* nyarán-őszén készült. A folytatásra azonban másfél esztendővel később került sor, amikor már Fekete István is szembesül azzal, amivel a magyar társadalom zöme:

⁴ Ács Vera levele Fekete Istvánhoz. Budapest, 1967. júl. 4. Ajkai Városi Múzeum. Kézirattár. E levélre Gáspár János hívta fel a figyelmemet. Benne a stuttgarteri Herold Verlag elképzeléseiről esik szó. A müncheni Griff Verlaghoz már 1960 őszén eljutott a *Téli berek* (MTA. Kézirattár. Ms. 5148/349.), és nyilván erre a regényre is vonatkozik Fekete István 1962 kora tavaszán készített azon naplófeljegyzése, amely szerint „a német és egyéb külföldi fordítások teljesen bedöglöttek. A ruszki sem ír. A Corvinától elvettem mindent, s a továbbiakban sem adok neki semmit. A Jogvédő Hivatal kizárólag a saját jogait védi!”

nincs remény. Egészen pontosan: nyilvánvaló, hogy az annyira óhajtott politikai változás nem következett be, és csupán az tűnik valamelyest biztatónak, hogy a teljes visszarendeződés sem, Rákosi és társai kiszorultak a hatalomból, az annyira gyűlölt erőszakszervezet, az ÁVH megszűnt, miként a kuláklisták, a munkatáborok és a beszolgáltatások gyakorlatát sem állították vissza. Ha az új vezetés és módszerei alapvetően nem is mások, és bár a számonkérés, illetve a megtorlás még mindig tart, az eltelt másfél esztendő azt látszik sejtetni, hogy a berendezkedő új diktatúra talán nem keres majd mindenhol ellenséget, és dolgozni hagyja a helyzetbe beletörődőket. Fekete István nem egyedül gondolkodott így az ötvenes évek végén. Az addig hallgató vagy hallgatásra kényszerített írók és költők, például Ottlik Géza, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes és mások hasonlóképpen vélekedhettek, mert ez idő tájt ugyancsak publikálni kezdtek. Mintegy megtettesítve, amire Tutajos akkor követelt, amikor az az otthon lefagyasztott *hal* jut az eszébe, amely a csapvíz alatt ismét csapkodni kezdett: „Az élet megállt a jégben, és elindult a melegben.”

A világ forog tovább, és az élet élni akar – az évezredek tanulságát Fekete István is számtalanszor újrafogalmazta műveiben. A megváltoztathatatlan elviselésének egyetlen lehetősége, ha kiismerjük a viszonyokat és igyekszünk meglátni e cseppet sem könnyű életben, ami maradandó, és ami túléli az egyébként mulékony politikai rendszereket. S ez az az „örök humánus”, amelyet Fekete István mormol folyamatosan, mintha ima lenne.

E kettősség, vagyis az elkeseredés és mindannak bizonygatása, ami a jövőre nézve biztató lehet, egyszerre és – a megszólalás ötvenes évek végi sajátos lehetőségeinek megfelelően – váltakozva-keveredve szólal meg az újabb regényben.

2. Mivel a kézirat lappang, jelenleg kevés bizonyos állítható a *Téli berek* genezisével kapcsolatban. (Az Ajkai Városi Múzeumban őrzött 320 lapos gépirat nem tartalmaz utólagos javításokat.) A regény egy részét Fekete István valószínűleg Kisorosziiban vette papírra, mivel 1958 nyarán kelt levelei egyikében az olvasható, hogy „június óta [...] itt írok, mert elég nekem a pesti nyüzsgés és lárma télen is, amikor pedig az emberek jobban becsukják ablakaikat és szájukat is”.⁵ Nyilván a Dérföldy-Lux Vilmos által írottak is erre vonatkoznak, miszerint „tökéletesen értem, hogy új regényed megírására teljesen ki kellett kapcsolnod magad a mindennapi életből”.⁶ Kora őszre a regény címe véglegessé vált, másik barátja, Láng Rezső legalábbis így emlegeti, mondván, „most csak annyit: nagy öröm [a] leveled. Örülök a *Téli berek*nek”.⁷ A kéziratot minden bizonnyal ez idő tájt adta ki a kezéből, mert októberben újabb regényt kezdett el folytatásokban írni, a *Magaslest*, melynek első közleménye a hónap végén látott napvilágot a *Tábortűz*ben.⁸ A *Téli berek* megjelenését a kiadó már 1959 februárjában előre jelezte.⁹

⁵ Fekete István *levele Veres Péterhez*. Kisoroszi, 1958. aug. 1. MTA Kézirattár. Ms. 5493/344.

⁶ Dérföldy-Lux Vilmos *levele Fekete Istvánhoz*. Bécs, 1958. aug. 31. Ajkai Városi Múzeum. Kézirattár.

⁷ Láng Rezső *levele Fekete Istvánhoz*. [Mosonmagyaróvár,] 1958. szept. 15. Ajkai Városi Múzeum. Kézirattár.

⁸ Fekete István: *Magasles*. 1. Tábortűz, 1958. okt. 20. 25–27.

⁹ [?]: *A Móra Feren c Kiadó 1959. évi tervéből*. Könyvtáros, 1959/2. 129.

A keletkezéstörténet szívesen idézett legendája, hogy a *Tüskevár* megjelenése és sikere után „az olvasók kérésére” írta meg Fekete István. Ezzel szemben az látszik valószínűbbnek, hogy a folytatás lehetősége – vagy még inkább: *kényszere* – már az utóbbi regény szövegének véglegesítése idején megfogalmazódott benne. A *Tüskevár* zárlatának egyes utalásai ugyanis újabb regényt ígérnek.¹⁰ A berekbeli utolsó vacsora után – a kéziratban alig három oldallal egy 1956. október 23-i dátumbejegyzést követően – Matula ugyanis szóba hozza a vályogkunyhó régi tervét is, mely ha megvalósulna, akkor „aztán karácsonykor úgy laktunk itt, mint a grófok”. Tutajos előbb megígéri, hogy ez ügyben nagybátyja szavát veszi, majd a következő délutánon már azzal búcsúzik Mestere kutyájától, hogy „szerbusz, Csikas. Karácsonyra itt leszünk...” E vágyának István bácsi konkrét meghívással tesz eleget, mondván, „karácsonyra várlak beneteket, és mindig úgy gyertek, mint haza”, hozzátéve, hogy „a vályogházat karácsonyra felépítem. Kezet adtam rá Matulának”.

S a *Tüskevár* utolsó előtti bekezdésében, miután magában felidézte a vakáció emlékezetes élményeit, végül a csónakban ülő Matulát és mellette a kis Katit, úgy tűnik Tutajosnak, hogy „mögöttük mintha már hullott volna a hó, és szél zengett volna az ágak között, elhordva a füstöt valamerre a tavasz felé”. A havazást nyilvánvalóan a majdani téli szünidőhöz kapcsolja a fiú képzelete, azonban érthetetlen, hogy a regényidő szerinti szeptemberben a fantáziája miért lendül tovább, a tavasz irányába. Miként az is talányos, hogy *minek* a füstjét hordja el a vágyakozás felidézte szél. Vagy ez a bekezdés már nem Tutajos gondolata, hanem az elbeszélőé? Még inkább: szándékosan úgy fogalmazta volna meg a szerző, hogy így is, úgy is értelmezhető legyen? Abból következően, hogy Fekete István e mondatot az emlékek után *nem* folytatólagosan írta, hanem az új bekezdéssel kiemelte, és ezzel nyomatékosította, az utóbbi látszik valószínűnek. Vagyis egyaránt vonatkozik az emlékezetes nyaralás után a téli vakáció reményére, és még valami másra, ami a *Tüskevár* zárlatának megírás körülményeivel kapcsolatos. Ha elfogadjuk, hogy e regény szövetébe Fekete István az 1956 nyarán, illetve késő őszen és kora telén történt mozgalmas események impresszióit is beleszötte, akkor a hó, a zengő szél, a füst meg a tavasz jelképesen is értelmezhető, és az elemzéskor e jelentésárnyalatokkal feltétlenül számolni kell.

Igy ugyanis érthetővé válik, hogy a *Tüskevár*hoz képest miért *komor* oly feltűnően a *Téli berek* felütése. Amíg korábban a „karácsonyi remény”-ről és a „virradat reménység”-ről beszélt a szerző, a folytatásban már arról, hogy „nehezen virradt, mintha a világozságot a város végén feltartóztatta volna valaki, mert úgyszincs semmi megvilágításra érdemes dolog ebben a városban, és különösen nincs ma, hiszen a felhők is jönnek-mennek tanácstalan gomolygásban, mint a reménytelen nyáj, amelynek ködből van a gyapja, és se pásztor, se gazdája”. Mindez szokatlan kezdete egy (állítólag) ifjúsági regénynek. A nehéz virradat, a feltartóztatott világozság, illetve a pásztor nélküli, gazdátlan és „reménytelen nyáj” emlegetése, mégpedig a megvilágításra sem érdemes magyar főváros kapcsán, „különösen ma”, beszédes utalásokként is értelmezhetőek. Az

¹⁰ Meglehet, a folytatás *lehetősége* már korábban is felvetődött. A *Tüskevár* közepe táján a fegyverrel magára hagyott Tutajosnak az iskolatársai jutnak eszébe: „...a puska állandóan melletttem feküdt a parton – mondta Bolhának *a fantáziaszínes nyelvén, és előre ugorva két hónapot –*, mert akármilyen jöhetett.” Am az általam kiemelt részt Fekete István utóbb áthúzta, és azt írta helyette, hogy „gondolatban”. Vagyis ekkor még óvakodott attól, hogy a *Tüskevár* tervezett regényidején *túli* utalásokat tegyen. Az eredeti elképzelés azonban ősszel megváltozott.

indítás szerint Budapest a rosszkedvű emberek városa, ahol „nincs átmenet a sötétségből a világosságba, nincs ellentét, nincs elhatározás; minden csak van, mint valami lomha hegy, amit úgysem lehet megmászni, de nem is érdemes”.

Ha elfogadjuk, hogy közvetett utalásai alapján a *Tüskevár* cselekménye 1956 reményteljes nyarán játszódik, akkor a folytatásnak – bár ezt dátum ezúttal sem teszi egyértelművé – ezen esztendő kora telén kell indulnia. Az elbeszélő mindebből annyit árul el, hogy Tutajos arcán „elmosódottan ott van még sok minden, ami ebben a korban, augusztustól decemberig történhetik.

Mindezt azonban sokkal nehezebb észrevenni, mint azokat a jeleket, amelyek nincsenek ott, amelyeket az elmúlt négy hónap elvitt magával.

Nincs ott arcán a nyári nap derűs, egészséges barnasága, szája vonalában a megbízható elhatározás, szemében a felmérés és ítélet biztonsága, és testének egész tartásában a hajlékony és keménység..., amivé a berek és Matula nevelték, aki olyan távoli ebben a pillanatban, mintha nem is lenne a világon”.

Mindez *látszólag* egy ideges kamasz lelkiállapotára vonatkozik, ám a valamivel korábban olvasható regényindítás és a nyilvánvaló túlzások, valamint az idézett szövegrész stilisztikai értelemben indokolatlan bekezdésekre tördelése és a három pont talányossá teszik. A szaggatottság mintha töprengésre akarna készíteni. Az „ebben a korban” megjegyzés természetesen a kamaszkor változó onyságára utal, az onban ez az időmeghatározás – különösen a regény papírra vetése és első megjelenése idején – *általánosságban* is értelmezhető, mindenekelőtt a gondosan jelzett „augusztustól decemberig” pontosítás révén. A „nyár óta” megállapítás kézenfekvőbb lenne, de az író félreérthetetlenül egy *bizonyos* őszt kívánt felidézni leendő olvasóinak emlékezetében. Tutajos elbizonytalanodása mintha egyúttal a közéleté is lenne. Csak így, a jelképes beszéd feltételezésével válik érthetővé a komor kezdés és az utóbb idézettek számos túlzása.

Beszédes, hogy az elbeszélő szerint a Tüskevár „nem is vár, csak egy börtönlyuk”. Később pedig azt mondja a berekbeli házikó építőinek kapcsán, hogy „senki sem akart letört derékkal járni ebben az amúgy is töredelmes világban”. Késő ősszel, egy hajnalon „akkora köd ereszkedett a berekre, hogy a lelőtt vadliba talán le sem tudott volna esni”, ám „a libák azonban – úgy látszik – mégis leestek, mert szólt a puska körös-körül, s az útszertett csapatok vakon kavarogtak a ködben. A vezérgúnárok nem tudták rendben tartani a szétszóródott csapatokat, amelyek hiába keresték a magasságban és hiába keresték a föld felett a látóhatárt.

Elveszett minden az égig érő ködben”.¹¹

Ha olyan nagy volt köd, akkor mire lőttek, és kik? Nyilván a „vadászok”, de őket nem említi az elbeszélő. A bizonytalan „úgy látszik” megjegyzés, melyet ráadásul *a mindent tudó* Matula gondol, ismételten talányossá teszi a szöveget. Ha a vadlibát határokat nem ismerő szabadság-szimbólumnak tekintjük, akkor azonban átértelmeződnek a késő ősszel (novemberben?) „szétszóródott csapatokra” és az elveszett látóhatárra, vagyis a kilátástalanságra tett látszólag mellékes megjegyzések. S így különösen beszédessé válik a külön bekezdésbe tett, és ezzel kiemelten nyomatékosított „elveszett minden az égig érő ködben” megállapítás.

¹¹ Az idézet utolsó előtti mondatában a „hiába keresték” a regény 1964-ben megjelent második kiadásában *nem* ismétlődik meg.

Tehát Fekete István – miként a *Tüskevárban* a jelenre – a *Téli berekben* is burkolt időpont-utalásokat tesz, ezúttal azonban, a regény megírását tekintve, a közelmúltra.¹² Ám mivel az újabb történet a megelőző folytatása, az elrejtett megállapítások a *közvetlenül* a vakációt követő hónapokra értendők. Vagyis a kimondatlan, de bizonyosan az 1956-os ígéretes nyár után következik az égiszű köd, majd pedig az a „szibériai hideg...”, amelyben Tutajos virágot vásárol szerelmének. (A három pont egy pillanatra ezúttal is megakasztja az olvasást, mintegy töprengésre készítve az olvasót.) E szövegösszefüggésben a „szibériai” jelző is árulkodó jel, hiszen e roppant tudatos, a nyelv kifejezőképessége iránt különösen érzékeny, és azt maximálisan kihasználó szerző akár „sarkvidéki”-t is írhatott volna. Azonban mégsem ezt tette, mégpedig akkor, amikor az áthallásokra különösen érzékenyen reagáltak a kortársak, illetve azok, akik azóta felfigyelnek az effélékre. Nekik valamivel később egy újabb, ugyancsak mintegy mellesken „odavetet” megjegyzés is feltűnhet(ett), amikor is egy vasutas azt mondja a vonat mellett, hogy „...most már gyöngül, a fene ette volna meg a hazájában!...” S e káromkodás „nyilvánvalóan a szélre vonatkozott”, teszi hozzá az elbeszélő. A szélre, a havat és hideget hozóra, melyről korábban valaki azt állította a virágboltban, hogy „szibériai...”

A polifon utalások mindezzel nem érnek véget. A mindig pontosan fogalmazó Matula azt mondja a Katica és Bütyök tegeződését nem helyeslő Szanyadinénak, hogy „ez már más világ, lányom. De a teteje az, ami vót, meg a fenéke is. A gyerekek meg járjanak benne, ahogy akarnak”. Mindezt azzal a Matulával mondatja az elbeszélő, aki-ről István bácsi nyomatékkel jelenti ki, hogy „őnála többet csak a berek tud”.

Hasonlóan talányos az a megállapítás is, amely szerint a meleg házikóban „a kutyák is úgy alusznak, mint jó szolgák, akiknek álmát egy erősebb hatalom álma őrzi”. A narrátor szavai ezek, melyek félreérthetősége beszédesnek tűnik, hiszen bölcs regényalakjához hasonlóan Fekete Istvánt is a szabatos kifejezésmód jellemzi. Ha pongyola, akkor csupán *látszólag* az, valójában utalni akar valamire. Ez esetben a „mint jó szolgák” hasonlítás terel(het)i az olvasó figyelmét egy másik értelmezési horizont felé.

Az eddig idézettek, és még néhány hozzájuk hasonló, számomra egyértelművé teszik, hogy az ötvenes évek végén írt *Téli berekben* számos utalás történik a közelmúltra és a jelenre. Egyúttal az is valószínűsíthető, hogy a számtalanszor emlegetett halál, illetve a gyakran eluralkodó komor hangulat a *Tüskevár* megszületése óta történetekkel is magyarázható. A forradalom utáni egy-másfél esztendő eseményei rányomták a bélyegüket a regényfolytatásra. Elgondolkodtató, hogy Fekete István nem a következő nyár élményeit írta meg, hanem a téli berekben játszódót, amikor már „ez a világ nem mutatott semmit a nyáriból”. Az íróval azonosítható elbeszélő állítja a berekbeli idillről, hogy „álom volt itt minden”, főhőse, Tutajos pedig arra gondol – ugyancsak beszédesen többértelműen –, hogy „nincsenek többé egyedül, a kerítés ledőlt, az öreg kertbe, a mesék és farkasok öreg kertjébe akkor jön be akárki, amikor akar. A varázs-

¹² Ezt a televízióra tett számos utalás, a „kanadai favágók dala” és a rock and roll emlegetése is bizonyítja. A Magyar Televízió ekkoriban kezdte sugározni kísérleti adásait, az író 1956 őszén emigrált fia pedig éppen ez idő tájt tevékenykedett favágóként az észak-amerikai országban. Az új zenei irányzatra történő célzás pedig azért figyelemre méltó, mert a hatvan felé járó Fekete István 1958 körül írta le ironikusan-komolyan, hogy „a bokrok most úgy viselkedtek, mintha végleg szakítottak volna eddigi szerény mozgásukkal, mert híre jött, hogy a rock and roll nem is olyan őrült, mint amilyen a valóságban...”

latnak vége”. A narrátor sommás megjegyzése szerint „a nádas hallgatott, mintha azt mondta volna, hogy ez ellen ő sem tehet semmit”.

Vagyis nincs más megoldás, mint elfogadni a megváltoztathatatlant, és igyekezni meglátni benne, ami reménnyel tölthet el. Csupán ez lehet a magyarázata a *Téli berek* azon részleteinek, amelyek *elismerően* szólnak a változásokról. A sokat megélt Matula például azzal vigasztalja az ugyancsak koros Nancsi nénit, hogy „máma a szegény embernek is nyugdíj jár. Valamikor – ’iszen te is tudod – nem járt. Egy kis nyöszörgő konvenciót az kapott, akit a tekintetes komornyik úr beajánlt az uraságnak, vagy akit a nagyságos szobalány kisasszonyok beajánltak a kegyelmes asszonynak... az kapott, a többi meg mehetett, ahol a part szakadt... Mindezek azonban elmúltak már”. Ugyancsak Matula gondolkodik el azon, hogy „az elmúlt időkben az semmiképpen nem lett volna lehetséges, hogy egy kanász lánya (még ha számadó is volt) egyszer csak beül egy ilyen »irodába«, hófehér köpenyben »paradézlik«, mint egy patikus kisasszony, és olyanokat mond, hogy: Trifolium... meg Triticum... meg hogy a svéd here szennyezési százaléka ennyi meg ennyi... Kati [az unokája] valóban színjeles, és most már el van döntve, hogy mezőgazdasági technikumba megy.

Igen, ez lehetséges”.

Miként azt is Matula gondolja a lánya vendéglátása láttán, hogy „ilyen asztal talán [a] tisztartóéknál volt, és a kanász kanász volt, és a tisztartó tisztartó. Köz büi semmi, de ezen a semmin nem lehetett átmenni. Az az egy-két szerencsés vagy szerencsétlen, aki mégis átment – elveszett. Elveszett le is, és elveszett föl is. A káztok éhes farkasként marták a felemelkedőt, és hiéna-vihogással a lecsúszottat, de be nem fogadták soha”. (Erről Fekete István már az 1946-ban írt *Gyepelő nélkül* című regényben is leplezetlen keserűséggel beszél.)

Nyilvánvalóan nem lehet véletlen, hogy a *Téli berek*ben az író mindezt éppen a bölcs öregemberrel mondatja ki, kinek tisztességéhez szemernyi kétség sem férhet. A budapesti felnőttek nem beszélnek effélékről, legfeljebb a falusi származású Pintér doktor, vagy Tutajosék egykori tanára, aki szerint „a túlságos jólét minden tisztességnek, becsületnek és erkölcsnek a legbiztosabb sírásója. Ezt akár matematikailag is be lehet bizonyítani”. A kevésbé vonzó városiak mogorvák és összeférhetetlenek, míg „a vidék – hangsúlyozza az elbeszélő – általában jobban nevelt, és sokat ad az illendőségre”. Vagyis Fekete István a hivalkodó, elkényeztetett és elkényelmesedett várossal a vidék tisztaságát állítja szembe, mégpedig a jövő egyedül aranyra váltható zálogaként. A fiatal és még romlatlan nemzedék különböző indíttatású képviselőinek, tehát a falusi Katicának, illetve a Budapesten élő szegény Bütyöknek és a tehetős Tutajosnak előítéletektől mentes barátsága követendő példa lehet. Köztük mindenekelőtt Matula a kápocs, aki „más korosztály, egy elmúlt kor képviselője a fiatalok közt, híd, aki az időket összeköti”. S e reményteljes ifjú nemzedéknek nagy szüksége van e bölcs tanító, és a hozzá hasonlók segítségére, mert a cseppet sem idealizált (városi) valóságban könnyű „eltévedni”. Olyan világ ez, ahol az egyébként kedves és gondoskodó Piri mama lenézi Matulát, mikor arra hívja fel nevelt fia figyelmét, hogy az „elvégre egy öreg paraszt, akitől te nem tanulhatsz semmit”, és ahol a Tutajos apjához hasonlók kedélyes névnapok, vadászatok és disznóölések sorozatának tartják a falusiak téli életét.

Fekete István alig leplezve beszél a különböző társadalmi osztályok ellentéteiről. Tutajos apjának fenti vélekedése után az agronómus István bácsi gondolatban „letinózza” húga férjét, ám iskolázott „sógora gyermekded és múlt századbeli elképzeléseit végül is vitézül lenyelte, de egyedül és kizárólag a két fiú érdekében”. Munkájának

vissza-visszatérő, alapos bemutatása éppen azt szolgálja, hogy általa az ugyan csak gazdasz végzettségű Fekete István eloszlassa a Ladó Gyula Ákos-féle tévképzeteket. Azonban az is István bácsitól tudható, hogy az elkerülhetetlen minisztériumi „látogatások” után nincs kedve mosolyogni az embernek. Ha felrendelik Budapestre, akkor ellenvetés nélkül mennie kell, hiszen a minisztérium mindent ellenőrző és számon kérő hatalma ellen semmit sem tehet. Beszédes, hogy a berekben építendő házikó felhúzásához is minisztériumi engedély kell.

Már a *Tüskevár*ban is szóba kerülnek a társadalmi különbözőségek, a *Téli berek* pedig még nagyobb nyomatékkal szól erről. Tutajos édesapja reggelenként érte küldött, sofőr vezette autóval jár be munkahelyére, meggondolatlan fia pedig egy alkalommal gonoszodik is *szegény* barátjával. Később ugyan rájön, hogy gúnykacájában „benne volt a mosónő” anyja, a neveléses nagybácsi, szembeállítva saját »úri« léghővel, a mérnök szülőikkel”, ám mindez már visszavonhatatlanul kimondódott.

A gyerekek viselkedése többnyire nevelők és környezetük felfogását tükrözi. Ezért figyelemre méltó, hogy éppen ők mondanak megfellebbezhetetlen ítéletet a felnőtt világáról, *látszólag* a kutyájuk viselkedését minősítve. Amikor az hízelgéssel igyekszik beférkőzni Nancsi néni kegyeibe, akkor Tutajos azzal feddi, „hogy te milyen aljas vagy, Bikfic!” Am erre a meggondolatlanul sohasem beszélő barátja azt válaszolja, hogy „majdnem ember”.

Mindezek alapján érthető, hogy Fekete István miért küldi hőseit ismét a berekbe, hogy a jövő(jük)re nézve sorsdöntő élményeket szerezzenek a kendőzetlenül őszinte valóság megismerésére és a testi-lelki megerősítésre. Már 1956 reményteljes nyarán és őszén is elengedhetetlenül fontosnak látta, hogy a még romlatlan kamaszok megismerkedjenek „Matula iskolájá”-val – egy ideig úgy tűnt, hogy ez lesz a korábbi regény címe! –, 1958-ban aztán „tett róla”, hogy újabb osztályba lépjenek. A nyáron tanultakat újabb „stúdiumokkal” egészítette ki, majd levizsgáztatta őket a téli berekben.

3. A regény címe ezúttal is lényegre törő, ám nem figyelem felhívó, hanem *általánosító*. Feltűnő, hogy a téli vakáció helyszíne topografikusan milyen pontosan behatárolt. A település – minden bizonnyal *Zalavár* –, ahol István bácsiék élnek, a somogyi dombok közelében található, a berekbeli magaslesről pedig „el lehetett látni a Zala hídjáig, Badacsonyig és Szigligetig, a faluig, mert úgy feküdt előttük a táj, mint egy térkép, amelyet nem egészen felülről néztek ugyan, hanem kicsit oldalt”. S a Hévíz-csatorna is a vályogház közelében gőzölög.

A *Téli berek* cselekményének vidéki jelenetei tehát hangsúlyosan behatárolható színhelyeken játszódnak, és ezzel a regény epikai hitelét nyomaték osítják. Azonban a berek nem mint olyan helyszín érdekes, ahol különös dolgok eshetnek meg a városi kamaszokkal, hanem az élet iskolájaként. Vagyis a nádrengeteg nem fortély, hanem a teória szerves része, így nem pusztán eszköze Fekete Istvánnak, hanem a regény szerkezetének váza. Már a *Tüskevár* feszes történetmondását is erre építette, a *Téli berek* indázó elbeszélés módjában pedig igyekezett maximálisan kihasználni az elgondolásban rejlő lehetőségeket. Amíg a *Tüskevár*ról kijelenthető, hogy valójában nem a Tüskevár-ról szól, addig a *Téli berek*ről az állapítható meg, hogy benne írja konkrétan és jelképesen is a téli berekről beszél. A nádrengeteg valóságos, mi több: maga a realitás. A havas nádi világ olyan mikrokörnyezet, amely elvileg és gyakorlatilag egyaránt a világegészt modellálja. E külső hatásoktól védett „sziget” kiváló terep ahhoz, hogy a fiúk testileg-lelkileg felvérteződhessenek – a „külső hatások” ellen. A hó és rajta az ár-

nyék a létezés fehér-fekete egyszerűsége és bonyolultsága. Az érem két oldala. A berek egyszerre menedék és útvesztő, olyan világ, amelynek friss levegője „általában életbé teszi az életet”, és mint ilyen, „télén is, nyáron is komoly tanulmányokkal szolgált”. Mindenekelőtt azzal, hogy „az emberek jöttek-mentek, szerettek és veszekedtek az emberek mesterséges világában, de a berek minderről nem tudott, puhán takarózott, kizárt minden zajt, lármát, tülekedést, flancot, hazugságot, és önmagába zárkózva olyan távoli lett mindentől, mint a rejtett, kedves gondolat”, ugyanakkor alapvető tanulság, hogy „a berek a természet része, mindig annak az otthona, aki felülmarad. [...] A berekben nincs protekció, és a tél nem ismer pótvizsgát. Itt állandóan tudni kell az egész anyagot, mindennap felelni, sügni nem lehet, és egyetlen rossz felelet az élet teljes bukását jelenti”. Ezért, amíg a *Tüskevárnak* akár az is lehetett volna a címe, hogy „Matula iskolája”, addig a folytatás – bármennyire is patetikus – „Az Élet iskolája”-ként értelmezendő. Az előbbi regény az „alsó tagozat”, mely a létezés nagyszerűségével szembesít, a *Téli berek* pedig a „felső”, mely az elmúlással is. Ezért nevezhető mindkettő beavatás-regénynek. Tutajos már a téli vakáció elején megsejti, hogy „ingoványos berek az egész lét, hát jobb, ha nem okoskodik az ember, és fiatal kutya létére nem akarja tanítani az öreg kutyákat, mert azok megmarják saját érdekében, az élet nagy ingoványának szabályai szerint”. A berekben eltöltött hetek sorsdöntő tanulságait pedig úgy összegzi magában a fiú, hogy „a nyárban megismerte az utakat, amelyeket a tél eltakart, mégis azokon kellett járni; megkeresni, megtalálni, le nem térti. A nyár a bölcső és a tipegés, de a tél a nagy iskola és a próbatétel”.

Fekete István feltűnő kedvvel és gyakorisággal elmélkedik a *Téli berek*ben. Ezen olykor csupán bekezdésnyi, máskor több oldalas meditatív kitérők hol ontológiai fejtegetések, hol ember és természet kapcsolatának tanulságai. E töprengések visszatérő témája, kiindulópontja vagy végkövetkeztetése az *Idő* fogalmához kapcsolódik. A műlékonysághoz és az örökkévalósághoz, ahhoz „a végtelen homályos valami”-hez, „ami jön valahonnét, és megy valahova: az idő”-höz. Tutajosék nyáron ráeszméltek a valóságra, és fogékonnyá váltak a pillanat nagyszerűsége iránt, a téli vakáció idején pedig beléjük vésődött, hogy mindez tünékeny: állandóan változó és ezzel együtt végtelen. Megértük, hogy mindebből következően az egyén nem csak a többiekért felelős, de önmagával is elszámolással tartozik. Aki nem neveli saját magát, hibázik, aki másoknak árt, bünt követ el, azonban a görcsös akarás éppen úgy vétek, mint a nemtörődömség és a tehetetlenség. A felelős emberi léthez egyszerre szükséges az állandó figyelem és a szenttelenség. Tehát a jelen realitása és az „időtlen valóság” kettősének folyamatos szem előtt tartása. A *Téli berek* hősei „önmagukban és életükben éppen olyan befejezett, de múlandó egészek, mint az egész Naprendszer. Jöttek és mennek, ami az egészre nézve nem fontos, de a résznek igenis fontos”, miközben „a csillagok – s köztük a Föld – rezzelés nélkül száguldott[ak] az időtlenség országútján”. Vagyis az erkölcsi törvény bennem, a csillagos ég fölöttem – üzeni a regény, persze anélkül, hogy Kant neve feltűnne benne.¹³ Az író szó szerint ugyancsak nem mondja ki, de a *Téli be-*

¹³ A *Téli berek*ben Fekete István feltűnő gyakorisággal emlegeti a csillagokat. A *Mars* című tárcájából (*Új Ember*, 1956. szept. 23. 3.) tudható, hogy szívesen és gyakran olvasott csillagászati munkákat, mindenekelőtt azért, mert megdöbben „a fényévek időtlen mértékegységén” és „a végtelenség megfoghatatlan tényé”-n. A világűr mint *bíró* embert, csodálattal és megnyugvással töltötte el. Az a szűklátókörűség azonban felbosszantotta, amelyet egyik barátjának úgy fogalmazott meg, hogy „ez az ütődött Ember mentül nagyobb messzelátóba néz,

rek elbeszélőjének bölcselkedő eszmefuttatásai és a velük történetek nyomán a hősei személyiségét felnőtte formáló élettapasztalatok egyaránt azt sugallják, hogy *panta rhei*. Minden folyik, a világon minden állandó és ugyanakkor örökös mozgásban van. Az egyénnek előbb tudomásul kell vennie saját múlandóságát, hogy felfogja a végtelen Idővel való szembesülést, melynek elviseléséhez a tisztaságon alapuló és szilárd értékrend elsajátítása szükséges. Erre gondolhatott Fekete István, amikor nyomatékkal hangsúlyozta az „örökké” fontosságát, mivel „az emberré lett embernek ez volt az első értelmes szava”.

A téli berek mint helyszín és téma azért modell-értékű, mert a fentiek kifejtéséhez nem csupán ürügy; általa az író *érzékeltemi* is képes egy szépirodalmi alkotásban, ami a bölcséletben didaktika. Az ismét a nádi világba érkező Tutajos azonnal rácsodálkozik arra, hogy „a berek élni kezdett, mint nyáron, csak a ruhája volt más, és mégis ugyanaz. Állt a fiú a vízparton, és úgy érezte, mindenben benne van minden, s ez a minden az idő, amely kibontja és elrakja az évszakok pelenkáit, virágos ruháját, lucskos rongyait és havas bundáját. De mindig megvan minden a végtelenség öreg sublójában, nem pusztul el semmi, csak vár és jön, vár és megy, amíg csak ki nem húl a Föld, vagy még azután is, mert el nem veszhetik semmi, csak megváltozik”. A téli berek zordon nagyszerűsége a létezés és elmúlás törvényszerűségével szembesíti a fiúkat, azzal, hogy a túskevári erdő „öreg fái önmagukba zárták a nyarat, és állják az időt, nem számolva az éveket, mint az emberek, akiknek kevés van belőle”. Az évszázados fák az Idő múltkonyságának és a végtelenségnek mementói, a jelen megannyi tapintható valósága, melyek összekötik a múltat a jövővel. A földkerekség legtovább élő teremtményei, és mint ilyenek, a létezés örökkévalóságának és átmenetiségének szimbólumai. A lombos fák hosszú életének egyetlen esztendeje – a rügytől a levélhullásig – már ősidők óta a rövidre szabott emberi élet korszakaira emlékeztetnek. Az idős fák ezért tanúk és szimbólumok egyszerre, némák és beszédeselek, nyíltak és felfoghatatlanul rejtelmesek. Fekete István életművében számtalan szemléletes kifejtése olvasható e döbbszent csodálatnak – költői módon és legbölcsebben talán a nem sokkal később írni kezdett *A tölgyben* –, melyről a *Téli berekben* az olvasható, hogy az alkonyodó „Túskevár vén fái [...] már olyan öregek, hogy csak maguk közt szeretnek lenni és emlékekre emlékezni, amelyek majdnem olyan öregek, mint a kő emlékei. S a végtelen öreg fák ilyenkor talán téli álmokról álmodnak emlék-álmokat”. E grammatikai és stilisztikai szempontból egyaránt figyelemre méltó leírás a létezés nagyszerűségét és felfoghatatlanságát egyaránt érzékelteti, előkészítve annak megállapítását, hogy „ez az az idő, amikor az ég és a föld összeér a sötétségben, a valóság az álmokkal, a múlt a jellel, s az élet a halállal, amelyeknek nem tudni, hol vannak a határai. Ez az az idő, amikor összefolyik a mozgás a mozdulatlansággal, a szín a színtelenséggel, a van a nincssel, a ma a holnappal, a lehető a lehetetlenséggel, és a gondolatok is úgy mozognak, mintha semminek nem lenne sem neve, sem értelme; amikor a magányos ember rádöbben önmagára, csodála-

annál vaksíbb, mert az akar lenni”. Ezek után hosszasan idéz James Jeans *A csillagos ég titkai* című könyvéből, melynek szerzője szerint „minden arra mutat lenyűgöző erővel, hogy rendszeres folyamat folyik, amelynek kezdete valamikor a teremtés volt, nem is végtelen idővel ezelőtt. A világegyetem nem keletkezhetett véletlenül”. (Bp., 1943. 181. Sziklay Géza fordítása. In: Fekete István *levele Baján Györgyhez*. Budapest, 1957. febr. [14.] Fénymásolatáért köszönet illeti Gáspár Jánost.) James Jeans többször is emlegeti könyvében Kantot.

tos emberi valóságára, s ugyanakkor arra is, hogy ez a valóság alig valamivel kevesebb vagy valamivel több a semminél”.

Mindez abban a *Téli berek*ben olvasható, amely állítólag ifjúsági olvasmány.

4. Balogh Tamás hívta fel a figyelmet a regény feltűnő ellentmondására, mondván, „az »igazi« folytatás azt jelenti, hogy a történet úgy folytatódik, miképpen az előző lehetőséget teremtett neki. Ez látszólag a *Téli berek*ben is így van. Azonban bizonyos értelemben mintha figyelmen kívül hagyná a *Tüskevár* összes tanulságát, mindenekelőtt azt, hogy abban a fiatalok »felnőttek«, komoly férfivá értek. Ezzel szemben hogyan indul a *Téli berek*? Tutajos ugyanaz a kamasz, aki a *Tüskevár* elején volt”.¹⁴ Vajon mivel magyarázható mindez? A folytatás számos utalása alapján nyilvánvaló, hogy az újabb regény kidolgozásakor Fekete István fellapozta az előzményt, vagyis nyomós oka lehetett az ellentmondás felvállalására.

A *Tüskevár*ban a jellemrajz hangsúlyos szerepet kap, ezért olvasható fejlődés-regényként is. Mivel a *Téli berek* főszereplői és helyszínei azonosak, kézen fekvő lenne, ha szerzője a megkezdettek folytatná, tehát az újabb regényben Tutajosék személyiségének *további* formálódását követhetnénk nyomon. S a folytatás „teljesíti” is ezen előzetes olvasói elvárásokat, azonban azzal, hogy benne Fekete István csaknem előlről kezdi kamaszhőseinek jellemfejlődését, mintha jelezni akarná, hogy voltaképpen mindez *ürügy* valami máshoz. Feltűnő, hogy bár az alakok közül továbbra is Ladó Gyula Lajos áll a figyelem középpontjában, a *Tüskevár*hoz képest lényegesen többet tudunk meg a többi szereplőről, sőt, újabb mellékalakok is megjelennek. A történetmondás ezért is szerteágazó, melynek révén a figyelem folyton elterelődik Tutajos személyiségének változásáról. Szülei esetében nem csupán a korábbinál alaposabb portrékat kapunk, de velük, illetve Piri mamával, a nagynénivel kapcsolatban az is vissza-visszatérő téma, hogy milyen ellentétesen-ellentmondásosan viszonyulnak kamaszodó fiukhoz és egymás pedagógiai elveihez. Ennek alapos kifejtése azt sugallja, hogy Fekete István el akarta mondani véleményét a gyermeknevelésről. Matuláról is lényegesen több tudható meg a *Téli berek*ből, mint az előző regényből, melyben kissé sablonosan ideális nevelőfigura. Immáron hús-vér alak, kinek a családi viszonyaiba is bepillantást nyerünk, és a magánszférájának olyan intimitásai is kiderülnek, mint hogy éjszaka bajszkötőt hord, szégyelli, ha gatyában látják, előfordul, hogy magányos, és ilyenkor búslakodik, ezért aztán iszogat. Mintha Fekete István Matula és számos rokona alakján keresztül a vidék társadalmáról kívánt volna beszélni. Tisztaságukról és szegénységükről éppen úgy, mint arról a leplezetlen tényről, hogy a várható örökség esetükben is döntően befolyásolja családi kapcsolataik alakulását. Trézi néni, Jóska bácsi, Miska, Nancsi néni és az orvos nem csupán eltalált mellékfigurák, de egy ügyesen leplezett, kritikus társadalomrajz viszonyítási pontjai is. A főváros világa éppen úgy rétegzett a *Téli berek*ben, mint a vidéké. Amíg az előző regényben erről jobbra a Ladó és a Pondoray család vagyoni helyzetének nyilvánvaló különbözőségei árulkodnak, addig az ezt érzékeltető panoptikum itt már kibővül Varjú bácsival, Csalinga és Planicska nénivel, a doktorral, az állapotos osztályfőnökknővel és a pedellussal. Ugyanakkor Tutajos „saját »úri« légköré”-ről is lényegesebben többet megtudunk, ennek előnyeiről éppen úgy, mint a fogyatékoságairól. (Találón állapítja meg Fahidy József,

¹⁴ Balogh Tamás: *Újabb felnőtté válás. (A Téli berek.)* In: *Az ismeretlen Fekete István. Tanulmányok egy ismerős íróról.* Szeged, 2001. 176–193. Szerk.: Sánta Gábor.

hogy „a fővárosi bérkaszárnya zárt élete hiteles, jól megírt rész”.¹⁵ A város és a vidék között a családhoz tartozó István bácsi, az agronómus a kapocs, ki a munkája, még inkább a beosztása révén gyakran kényszerül arra, hogy Budapestre utazzon. E figurán keresztül Fekete István azonban nem csupán a fővárosi élet visszágairól és a mezőgazdaság központi irányításának lehetetlenségeiről mondja el – látszólag mintegy mellékesen – a maga vitriolos véleményét, de a mezőgazdászok áldozatos tevékenységére is felhívja figyelmet. Összességében hosszú oldalakat tesznek ki azok a részletek, amelyek a terményekről, az állatbetegségekről és a folyamatos munka megszervezésének nehézségeiről szólnak.

Mindebből következően megállapítható, hogy a regény Fekete István élet-, ember- és társadalomszemléletének sajátos foglalata. Üzenet és hitvallás egyszerre. Nem a téli berek az ürügy mindennek kifejtésére, hanem Tutajosék odaérkezése. A (fővárosi és a) nádi világ ismételt szerepeltetése annak felismerését sejteti, hogy a folytatás a *Tüskevár*-ban megpendítettek alaposabb *körüljárásának* lehetőségét kínálja fel. Miután a korábbi regény megjelenhetett, a vallomásos szálakkal átszőtt *Téli bereket* is a kiadás reményével írhatta meg.

5. A fentiekben már elhangzott, hogy amíg a *Tüskevár* döntően a valóság megismeréséről szól, addig a *Téli berek* mindenekelőtt arról, hogy mi kell ennek elviseléséhez. Az előzményben felvetettek, így a szabadságvágy, a barátság és a szolidaritás ezúttal is hangsúlyos szerepet kapnak, ugyanakkor jelentőségük bemutatása elmélyül és újabbakkal egészül ki.

A „barátság” és a „szeretet” kulcsszavak a *Téli berek*-ben. Tutajos és Bütyök kapcsolata változatlanul szoros, nézeteltéréseik tovább erősítik egymás iránti ragaszkodásukat. Az előbbi megsérti ugyan a barátját, amikor gonoszkodva annak szegénységére céloz, de nyomban meg is bánja. Az őt alaposan ismerő és szerető Bütyök pedig azonnal megbocsát neki, mert tudja, hogy a látszat ellenére Tutajos „jó barát, ami néha több, mint a testvér”, és mert „megérezte a gyötörődve születő emberi szeretet hánykolódó kialakulását”. A másik fiú sírva fakad, és miközben „rázta a néma zokogás”, Bütyök „csak ült és nem tudta, ilyen esetben mi a teendő. Tele volt szeretettel és részvétellel, de ezekkel az érzésekkel nem tudott mit kezdeni. Barátját betegnek érezte, és fájalmát olyan őszintén hatalmasnak, hogy nem mert hozzányúlni. De egyúttal félt is, hogy ezt a soha vissza nem térő ölelést megzavarhatja valami, azért megsimogatta Gyula karját”. S ezek után majdnem *szó szerint* idézi a barátja nyári kijelentését: „...és ami volt, arról többet... »arról, ami nincs, és semmi ilyesmiről, ami elválasztana bennünket, soha, soha többet nem beszélünk! Emlékszel, Tutajos? Ezt te mondtad egyszer, és most én mondom.

Odakint suhogott a szél, egy-egy marék havat vágott el az ablak előtt, és a két kibontakozó férfi szíve a gondolatokban összeért”. S ez a téli vakáció alatt még számos alkalommal megtörténik velük. Tutajos mindvégig azzal szembesül, hogy a jelképesen és valóságosan is oly gyakran rideg valóságban mindig számíthat a szeretet melegére. Férfias erőpróbái alkalmával, például a magányos vadlesekre készülve, folyamatosan tapasztalnia kell barátai, Matula és Bütyök odaadó figyelmét, és ilyenkor „megnyugvást érzett, mert jólesett a gondoskodás, az együttérzés, s amit mindez jelentett: a szeretet”.

¹⁵ Fahidy József: *Fekete István: Téli berek*. Könyvtáros, 1959. 874–875.

A szeretet ünnepeinek, a karácsonynak fontos szerepe van a regényben. A fiúk már ős óta készülnek arra, hogy mivel lepjék meg Matulát, és az öreg csőznek is fontos, hogy a vályogház első karácsonyán állítsanak fenyőfát. Jelképes, hogy az ajándékba vitt rádióból először távoli *harangszó* hangzik fel, és ekkor „csend lett, csak a harang simogató szárnyalása lengett a levegőben, s a három embernek kimondhatatlan, leírhatatlan békesség szállt a szívére. [...] És nem lehetett megmozdulni ebben a csendben, ami elment és visszajött mint a szeretet emléke, mint a simogatás, ami régen elmúlt, s nem múlik el soha, [...] mint az ölelés, virágok, emberek és világok ölelkezése, amiben nincs más, csak Szeretet...

Állt a három ember, és elnéztek valahova messze, mert halkult a harang, távolodott, aztán elhallgatott, és ott maradt a levegőben”. A regény főhőseinek karácsonykor az odaadó ragaszkodás és a feltétlen bizalom, tehát a múlhatatlan *szeretet* – ezúttal is Pál apostolt idéző – spirituális élményében van részük.

A téli berek kérlelhetetlensége folyamatosan a valóság könnyörtelenségével szembe-sítí a regény kamasz hőseit. Élményeik és bölcs tanítóik oktatása nyomán tudatosan bennük, hogy a világ nem olyan, amilyennek ábrándozva szeretnék, ugyanakkor azt is felismerik, hogy a saját életük alakulása döntően azon múlik, hogy maguk mivé teszik. A létezés figyelmet és fegyelmet követel, melyek segítségével a várható útvesztők leküzdése sem reménytelen. A regény emlékeztet a kalandjára, amikor a két fiú eltéved a nádasban, és bár van náluk iránytű, csak komoly erőfeszítések után találják meg a vályogházat. S mivel *megígérték*, hogy egyedül nem csatangolnak a berek ismeretlen veszélyeket rejtő zezzugaiban, *bevallják* kalandjukat. Az epizódot e tanulságra hegyezte ki Fekete István, ugyanis azzal szembe-sítí hőseit – illetve az olvasókat –, hogy a *becsület* szó a valódi iránytű. Tutajosék látszólagos hallgatása bántja Matulát, mert a titkolózás, a sunyi lapítás „alamusziságra vallott, és semmiképpen nem volt barátság”. Ezért könnyebbül meg aztán, amikor a fiúk kérdés nélkül előhozakodnak kalandjukkal, és ezért mondja, hogy „ez jó és becsületes lecke volt, nincs semmi baj”. Matula elégedetten veszi tudomásul, hogy tanítványai kiállták a próbát. Nem hiába figyelmezette őket alig valamivel korábban, hogy „aki *ember*, Gyula, az mindig úgy cselekszik, mintha az egész világ – köztük a kis Kati is – lesné, hogy mit csinál az a két legényke, aki egész nyáron annak a vén szamárnak Matulának a keze alatt volt... Hát én rámszégyönt ne hozzanak!” S most bebizonyosodott, hogy Tutajosék megtanulták a leckét. A „becsület” is kulcsszó a *Téli berek*ben.

A tapasztalat- és ismeretszerzés fontossága ugyancsak visszatérő témája a regénynek. Fekete István szerint a tartásnak és az állhatatosságnak kifogyhatatlan *tudásszomj*jal kell párosulnia, mert a tájékozatlanság bizonytalanná és kiszolgáltatottá tesz. Már Tutajos nagybátyja is arra inti „fiat”, hogy „nem nóta kell ide, hanem tudás, és nem sírva vigadás, hanem okos munka”. A *Téli berek* indázó történetmondásának számtalan kitérője – vagyis a megannyi, csupán *látszólag* hangulatfestő vagy éppen didaktikus tudományos leírás – éppen úgy ezt az üzenetet példázza, miként a Lovassy-, Bittera-, Jávorka- és Chemel-féle szakkönyvek gyakori emlegetése. Ezek lapozgatása közben is tudatosul a kamaszokban, hogy javukra válik, ha folyamatosan arra törekednek, hogy újabb és újabb titkokat fejtsenek meg „ebben a rejtélyes világban”. Az iskolával általában hadilábon álló Tutajos a vakáció végére belátja, hogy „erősebben kell tanulni”, „nézni és megfigyelni”, mert az így szerzett tudás a valódi trófea, és nem az, amit puszkavégre kap. Ezért tölti el elégedettséggel, amikor le kell mondania fegyvere elsütéséről, mert „ekkor érezni kezdett valamit abból, hogy a vadászatot egyáltalán nem a lö-

vés tudománya, nem a gyilkolás és nem az étel, a bőr s a trófea jelenti, hanem mindez együtt, és még sok-sok minden, ami túl van ezeken. Ősi örökség ez, amit egyik ember örököl, a másik nem. Ősi harc ez a család táplálékának megszerzésére, kutatási vágy, megfigyelés, tudásszomj, kalandkeresés, gyűjtési szenvedély, erdők, mezők, nádasok szeretete, még ilyen fagyalt állapotban is..., és ha nem szólhat a puska, akkor is!” S e felismerés azt is igazolja, amikor az éhező cinegéknek ló táplálékot. Ekkor ugyanis „Gyula úgy érezte, hogy most ő is része a bereknek, része az egész rideg természetnek, tehát annak nevében cselekedett..., de igaz az is, hogy nem bízta meg ezzel senki. »Megbízta magam magamat..., a tudás és mérlegelés nevében« – gondolta végül, s ebben meg is nyugodott”. Tehát tudás és mérlegelés, amit Matula azzal a figyelmeztetéssel egészít ki, hogy „a mérték csak akkor jó, Gyula, ha mindenkinek egyformán mér. Ki disznót öl, ki meg stigliet”. S mindez azért különösen fontos, mert a berek mindegyikétől azzal szembesít, hogy „lakóinak minden perce életveszélyes, s éppen ezért nem is tudják, mi az életveszély. Maga az élet veszélyes, és ehhez alkalmazkodnak”. Az önfenntartás parancsa, hogy mindenki „alkalmazkodjék ahhoz, ami van, vagy – pusztuljon”. S mindez az emberi társadalomra is érvényes, mert „megértő alkalmazkodás nélkül nincs semmi”. Az „alkalmazkodás” ugyancsak kulcsszó a *Téli berek*ben.

E végkövetkeztetést az ötvenes évek végén önkéntelenül is aktualizál(hat)ta a figyelmes felnőtt olvasó.

6. A *Tüskevár* folytatása tehát *vallomások* mű, az élete alkonyához érkező Fekete István élet-, ember- és társadalomszemléletének sajátos kifejeződése a magyar történelem egyik válságos korszakában. Szépirodalmi eszközökkel megfogalmazott *üzenet* arról, hogy a valóság elviseléséhez barátság, szeretet és becsület, tudás, mérlegelés és alkalmazkodás kell. A *Téli berek* ugyanakkor természetrajzi munka is, sőt, horgász- és vadászkönyv. Mintha e regényben az író – tartalmi és műfaji szempontból egyaránt – az addigiak *szintézisére* törekedett volna. S mindez döntően befolyásolta a *Téli berek* stílusát és elbeszélésmódját.

Fekete István 1953 kora őszen papírra vetett levelei egyikében olvasható, hogy „vers alatt Aranyt értem és Vörösmartyt, Petőfit és Adyt, mint ahogy Író alatt Krúdyt és Tömörkényt”.¹⁶ Ez utóbbi, egyébként gyakorta hangoztatott állásfoglalást azért érdemes a *Téli berek* kapcsán felidézni, mert ez tekinthető az életmű azon regényének, amelyben a két prózaíró hatása *együttesen* felismerhető. Tömörkény Istváné mindegyelőtt a stílus-, a téma- és figuraválasztásban. „Nem mondhatom, hogy stílusának tiszta szépsége, és zengő magyarságának egyéni varázsa másként hatna rám ma, mint ötven évvel ezelőtt, pedig könyveit majd minden évben előveszem, hogy csodáljam és elmerüljek bennük, elfelejtve mindent, ami körülöttem és bennem van, és egyé legyek az idővel” – olvasható Fekete István egyik, Tömörkényre emlékező írásában. S mindehhez azt is hozzáteszi, hogy „a szegénységről, a kis bűnökről és a nagy érdemekről, a szegény ember kis botlásairól és nagy hősiességéről senki nem írt, és soha nem írhat már annyi szeretettel, és annyi megbocsátással, mint Ő, de annyi szerénységgel sem”.¹⁷

¹⁶ Fekete István *lev ele Dalányi Józsefhez*. Kunszentmárton, 1953. szept. 17. In: Dalányi József: *Kelével, Bogánccsal Tüskevárig. (Fekete István 100 ismeretlen levele. 1935–1970.)* Ajka, 1994. 67–68. S. a. r.: Tornavölgyi István.

¹⁷ Fekete István: *[Tömörkény István.]* In: *Az ismeretlen Fekete István. Tanulmányok egy ismerős íróról.* Szeged, 2001. 214–217. Szerk.: Sánta Gábor.

Fekete István ugyancsak mélyéges rokonszenvvel fordult az „egyszerű emberek”, a „vízenjárók és kétkezi munkások”, illetve a „gerendás szobákból” megismert alakok felé. S e vonzódása a *Téli berek*ben is tetten érhető. A személyes tapasztalat, a megértés és a reális ábrázolásra való törekvés alapvető jellemzője Matula, Nancsi néni, István bácsi és a számos vidéki mellékszereplő megformálásának. Életszemléletüket, tevékenységüket és mindennapjaikat, éppen úgy, mint Tömörkény, Fekete István is e figurák szemszögéből vizsgálja.

A Tömörkény István emléke előtt tisztelgő esszében, viszonyítási pontként, többször felbukkan a másik kedvenc neve. Amíg Tömörkény munkáit mindenek előtt a tárgyismeret és az ábrázolásmód miatt érzi vonzónak és inspirálónak, addig Fekete István szerint „Krúdynak maradandóbb a stílusa, mint a mondanivalója”. Krúdy Gyula retrospektív szemléletmódjának, időkezelésének, asszociációkból és impressziókból építkező leírásainak, valamint a hasonlatokat kedvelő nyelvhasználatának hatása talán egyetlen regényben sem érhető tetten annyira, mint a *Téli berek*ben. A természetábrázolás éppen úgy Krúdyt idézi, mint a tárgyak aprólékos, szinte fényképszerűen érzékletes rajza, vagy a különböző napszakok hangulatának megjelenítése. Mindezek bemutatására elsőként következzen az a részlet, amely szerint „a nap már lement, a köd elszállt valahová, az égen egyre fényesebb lett a hold, s a csillagok villanása hideg lett, mint a frissen köszörül késpenge.

A szél elállt vagy megfagyott, de mégsem volt teljes a csend, mert mintha lány selymek úsztak volna a havon; halk suhogást érzett inkább az ember, mint hallott, amint a hideg húzta össze a világot. [...]

A folyó – ahol látni lehetett – messziről olyan volt, mint a dermedt ezüst, de közelről fekete, mint a fáradt olaj, melynek mélységében, hideg feneketlenségében úszott a hold, ugyanolyan mélyen, mint amilyen magasan szállt a víz felett”. Fekete István metaforikus nyelvhasználatának szemléletes példája, amikor a *Téli berek* narrátora arról beszél, hogy „kezdet hangja lenni a szélnek, mert bokros rész következett, és a szél is csak olyan, mint a többi zeneszerző: hangszer nélkül legfeljebb csak dúdolgathat – magának. Itt azonban volt hangszer: a fagyos ágak millió húrja és billentyűje, amelyeken igen szép melódiákat lehet komponálni, amit a szél nem is mulasztott el. Ez a sziszegő zengés persze csak nyitány volt, a hegedűk és sípok színes szárnyalása, de az egésznek széles alapmelódiája arra engedett következtetni, hogy valami nagyobb szabású zeneműről van szó, amelyben csak a mennydörgő nagydobot s villámló cintányért nem használják, mert erre a téli szimfóniában nincs szükség”. A látvány akusztikus érzékeltetésének figyelemre méltó leírása után ismét olyan részlet következik, amely roppant képszerű, ugyanakkor szellemes is. Eszerint „a köd már vastagabb lett, és a szánkó úgy mászott, mint egy bánatos varangy, aki elnézte a naptárt, és már februárban kibújt a fagyos világba. A lovak fejénél tovább nem lehetett látni, a csengők mintha berekedtek volna, csak a varjak tétova kiáltásai szóltak felettük, és a szárnyak suhogása hallatszott, mintha a köd mélységét tapogatták volna”. Egy napszak hideglelősen érzékletes leírásával szembesülhetünk, amikor azt olvassuk, hogy „a délután olyan csúszómászóan hallgatag volt, mint egy ködből való óriáskigyó, ami nehezen emészt, és lapos fejében is csak ködös gondolatok vannak”. Végezetül egyetlen példa egy „holt” tárgy és az általa sugalltak *együttes* megjelenítésére: „A hordágy, tragacs, saroglya, vagy nevezzük akárminek, mindenesetre ott feküdt a parton, és – hallgatott. Le volt takarva, mint egy szemérmes halott, aki nagy pocakját szégyelli, mert nagy pocakja volt – ez kétségtelen,

s ezt a pocakot Nancsi néni »Ennivaló« feliratú széles zsákja képviselte.” Mintha fényképet néznénk.

A Krúdy-prózát idéző, hasonlatokra és megszemélyesítésekre épülő, a szinesztéziát és a szinekdochét egyaránt kedvelő, alliteráló szó szerkezetei révén zenei hatást is kiváltó szabatos részletek még hosszasan idézhetők a *Téli berekből*; a regény a magyar nyelv gazdagságának valóságos példatára. A valóságot érzékeltető hangulat erőteljes stilisztikai és grammatikai kifejezése mellett a visszatekintő, és ebből következően (is) indázó narráció ugyancsak Krúdy Gyula regényeit juttatják eszünkbe. Mindez leginkább a *Téli berek* első negyedére jellemző, melynek visszautalásai egyrészt a nyári eseményekre, másrészt az ősszel történetekre vonatkoznak. A folytatás cselekménye ugyanis decemberben indul, nem sokkal a téli szünet megkezdése előtt. A lineáris történetmondás időről időre megszakad, hol Bütyök nyáron megélezett kése, az alig megúszott vihar, Tutajos akkor szerzett, de otthon eltitkolt tüdőgyulladás, a vadliba lelővése vagy a hatalmas harcsa távolodó emléke miatt, hol pedig a közelmúlt eseményei idéződnék fel, mindenekelőtt Tutajos szélsőséges viselkedésének magyarázatául. Így szerzünk tudomást például arról, hogy miként ismerkedett meg Sárival, de azt is így tudjuk meg, hogy az ingerült kamasz miért rúgta meg Bikficet. Sőt, még a kiskutya Tutajosék bérházába kerüléséről is egy múlt felé „kanyarodó” – két évvel korábbi eseményt felidéző – kitérőből értesülünk.

E visszatekintések attól kezdve, hogy a fiúk ismét megérkeznek a berekbe, lényegében elmaradnak, azonban a regényírást tematizáló (szó)fordulatok továbbra is rendszeresen feltűnnek a *Téli berekben*. Ezek jelentőségére már Balogh Tamás felhívta a figyelmet, a tanulmányában megfogalmazottakat magam azzal a feltételezéssel egészítem ki, hogy ezekre eredendően a szöveg első negyedének visszatekintései készítették az író. Ahhoz, hogy a decemberben induló történetben feltűnő Sári kiléte egyértelművé váljon, a narrátor szó szerint „megakasztja” az elbeszélést, ami azért szokatlan – különösen Fekete István életművét tekintve –, mert e fordulat *szövegszerűen* is nyomatékosítást kap. Vagyis az elbeszélő, kilépve a „háttérből”, nyilvánvalóvá teszi, hogy történetet mond, azaz Fekete István jelzi olvasójának, hogy regényt tart a kezében, mondván, „és itt álljunk meg egy döbbs pillanatra, és hallgassuk meg a kis szobára boruló csendet, amiben még az óra is csendesebben járt, mert a fiatalság tiszta, szent madarai szálltak az időtlenségben.

Tehát: Sári.

Sári úgy kezdődött, hogy egy szép napon – ahogy mondani szokás – Bikfic...”, és itt egy majdnem két oldalas kitérő következik arról, hogy a lány miként jelent meg Tutajos életében. Idővel mind többet tudunk meg a szerelmes fiú viselkedéséről, például azt, hogy gyakran „veszekszik Sárival, és kibékül... És ezek a kibékülések... Nem, ezt nem lehet leírni!” A kamasz zűrzavaros lelki világának szemléltetések or olvasható az a különös megjegyzés is, amikor az elbeszélő arra hívja fel a figyelmet, hogy „ha még visszaemlékezünk a túskevárbeli nyári kalandozásra” – ami pedig a korábbi *regényben* olvasható! A *Téli berek* elbeszélője a továbbiakban is él hasonló fordulatokkal, például kijelentve, hogy „*térjünk azonban vissza* a szélmentes kapuk alá”, vagy „*ne kerüljessük* a második szomorú tény”, illetve „ez az esemény megérdemli, hogy ne ilyen röviden intézzük el. *Kezdjük ott*, hogy...”, és hogy „legszívesebben homályos sarokba vonultak volna, mint Csikas és Bikfic valami nagyon értékes csonttal, de mivel ez a hasonlat

sértően hatna, tehát *ne is használjuk*”.¹⁸ Minderre Balogh Tamás még számos példát említ meg tanulmányában, ám ezek közül csupán egyet emelek ki. Eszerint Fekete István „ironikusan kommentálja a történetet, amikor a regényszöveg írásképerére is utalást tesz: Katica azt suttogja: »Béla!! (Jelen esetben a két felkiáltójel olyan suttogást akar jelenteni, amelynek jelentőségét csak két felkiáltójel adhatja meg.) [...] Ezek azok a pillanatok – néha percek –, amelyeket nem jegyez fel senki, és nem írják le a naplókban sem, mert nem lehet leírni.« Irja, hogy nem ír, és mi mégis olvassuk”.

Végezetül a *Téli berek* előretulásainak azon finoman szőtt hálójára szeretném felhívni a figyelmet, amely a lékbe csúszott fiú tragédiáját és a farkas(kutya)-elejtést *készíti elő*. E szemléltetésül kiragadott két példa is cáfolja Szöllősy Kálmán állítását, aki szerint „a szerkezet meg éppenséggel laza. Kedvesen, fordulatosan mesél, és így nem tűnik fel, hogy a regény alig több vékony fonálra felaggatott epizódoknál. Ezek is gyakran külön életet élnek, és ha elmaradnának, sem származna más baj, minthogy vékonyabb lenne a könyv”.¹⁹

A tervezett korcsolyázás, illetve a téli horgászat veszedelmei kapcsán István bácsi és Matula többször figyelmezteti Tutajosékat, hogy ne menjenek a jégre, vagy legalábbis óvatosak legyenek. Az öreg csász szerint „ha ilyenkor valaki becsúszik a jég alá, hát onnan már nem jön vissza”. Mindkét fiút megrázza az elképzelt tragédia, „és Tutajos a kis Katira gondolt, fekete kendő a fején, Bütyök pedig Sárira..., mert Tutajos szerint vele ilyesmi nem történhetik meg, míg Bütyök szerint, ha valaki alatt beszakadhat a jég, az csakis Tutajos lehet”. Természetesen a vakáció végén Tutajosban érlelődik meg a szándék, hogy a befagyott Balatonon elkorcsolyázik Keszthelyig meg vissza. A gondolatot csupán azért nem követi tett, mert *megígérte*, hogy nem tesz efféle, és ezek után a távcsövén át szemtanúja lesz egy hasonló korú kamasz balesetének. Korábban csak eljátszott azzal, hogy az ismerősök mit szólnának ahhoz, ha Bütyökkel baj történne, most azonban mélyen átérzi, hogy miként fogadnák a családtagok és a barátai, ha *vele* esett volna meg mindaz, aminek tanúja volt. Matula és István bácsi figyelmeztetései, azaz az írói előkészítés nyomán pontosan tudja, tudjuk, hogy milyen volt a lékbe csúszó fiú szörnyű halála. (*Egyperc* című elbeszélésében Fekete István mint a saját szemével látottokról beszél ugyanerről a tragédiáról.)²⁰

Hasonlóan kidolgozott a Muki nevű kutya elejtésének története is. (A kutyának bizonyult farkas-zsákmány történetét tizenhat évvel korábban egyszer már megírta Fekete István. Abban az elbeszélésben a szomszéd földbirtokos juhász-kutyája volt az „áldozat”, melyet aztán előbb egy szakadékba lökött elejtője, majd azt füllentette a lövés eredményét firtató Matulának, hogy elhibázott egy rókát.)²¹ Tutajosék már a berkekbe érkezésükkor tanúi lesznek egy kóbor eb lelövésének. A továbbiakban számos utalás történik az efféle dűvadakra, melyektől meg kell védeni a vadállományt. Ugyanakkor a farkasokról is szó esik, mondván, időről időre átkelnek a Dráván, és feltűnnek

¹⁸ *A kiemelések tőlem*. S. G.

¹⁹ Szöllősy Kálmán: *Fekete István: Téli berek*. Jelenkor, 1959/5. 109–111.

²⁰ Fekete István: *Egyperc*. In: Fekete István: *Tarka rét*. Bp., 1973. 142–148. S. a. r.: Fekete Istvánné. Ezen írás folyóiratközlését mindeztáig nem sikerült megtalálni. Elképzelhető, hogy az özvegy a hagyatékban talált szöveget rendezte sajtó alá. Feltételezésemet az író készülő bibliográfiájának összeállítója, Horváth József is valószínűsíti. Az elbeszélés gépiratát az Ajkai Városi Múzeum kézirattára őrzi.

²¹ Fekete István: *A könyv*. Új Idők, 1942. szept. 12. 308–311.

a berekben. Így aztán nem csoda, hogy Tutajos egy éjszakai lesen farkasnak nézi a doktor vadízre rákapott és halálos csendben őzet hajtó kutyáját. A nevezetes puskalövést előkészítő előreutalások közé tartozik az a rádióból megszólaló nóta is, amelynek csupán az első két sora olvasható a regényben: „Befújta az utat a hó, / céltalanul fut a fakó...” Nos, ennek szövegét Tóth Kálmán írta, mégpedig 1853-ban, és egy hóvihárban eltévedt, megcsalt betyárlegényről szól, akit megesznek a farkasok...

A haláleset és az emlékezetes vadászat előkészítése, leírása és a szereplők reakcióinak bemutatása Fekete István életművének maradandó, művészi módon megformált részletei.

7. A *Téli berekkel* zárul Fekete István írói pályájának második szakasza, ugyanakkor sajátos bevezetője is az utolsónak. Az 1949-ig tartó első korszakban, az indulás és az ismertté válás másfél évtizedében a megszólalás formáival és tónusaival kísérletezett. Bár már ekkoriban publikált vadászírásokat és állattörténeteket, a színpadi munkái (a *Hajnalodik* és a *Három karácsony*, valamint az *Erdő hangja* című egyfelvonásos), a forgatókönyvei (a *Dr. Kovács Istváné*, *A túlsó parté*, a *Féltékenysége* és az *Aranypáváé*), illetve az ekkoriban megjelent regények (*A koppányi aga testamentuma*, a *Zsellérek*, a *Hajnal Badányban*, az *Emberek között*, a *Gyepő nélkül*, az *Éjfél után*, a *Végtelen út*, illetve a *Tíz szál gyertya* című elbeszélésciklus) azonban élénk történelmi-társadalmi érdeklődést szellettetnek. A fordulatot követő elhallgat(tat)ás utáni második pályaszakaszban, tehát 1953 és 1957 között mindez változatlanul jellemzi Fekete Istvánt, ám a megszólaláskor immáron messzemenően figyelembe kellett vennie az önkifejezés sajátos lehetőségeit. Így akkor, „amikor 1953 után végre ismét publikálhatott, az 1948-ban kényszerűen félbehagyott úton indult tovább. Vagyis változatlanul az emberről kívánt beszélni, és a társadalomról, melyben élnie kell. Mindezt azonban a *Kele* megkezdett kéziratának befejezése idején kizárólag a korszak útvesztőinek figyelembevételével tehette meg. A szabadság után áhítózó rab golya története, megjelenése és sikere – mely mai megítélését tekintve valóban »az igazi irodalmi start« lett az író számára – a továbbiakban azt az *allegorikus* beszédmódot kínálta, amelyen lehet és érdemes is véleményt nyilvánítani. Fekete István felismerte, hogy az állatok nyelvén kell megszólalnia, hogy az emberekről beszélhessen”.²² A *Kele*, a *Lutra*, a *Bogáncs* és az ekkoriban ismételt kiadásra szánt *Vuk* ezért éppen úgy nem (csupán) ifjúsági olvasmányok, mint a *Tüskevár*. Ez utóbbi megformálásakor, és még inkább a befejezés és a megjelenés idejének reményei és kétségbeesései közben kaphatott kedvet Fekete István ahhoz, hogy élettapasztalatát és világszemléletét regényben összegezze. Mindehhez a *Tüskevár* hősei és helyszínei kézenfekvő kiindulási pontként kínáltak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a téli vakáció ígérete lehetősége miatt csupán a „nyári” regény végén bukkan fel, miként ugyancsak e felismerés valószínűsíti azt is, hogy a folytatás kérdésében miért nem volt döntő érv, hogy „az olvasók kérték”. Beszédes, hogy regénysorozatát Fekete István nem fejlesztette trilógiává – fennmaradt naplóiban és leveleiben nyoma sincs efféle tervnek! –, pedig a formális logika szerint a következő nyári történetével betetőzhetne volna az immáron a továbbtanulás előtt álló hősök személyiségrajzában alakulását. Az ebben rejlő lehetőségeket azonban az író nem használta ki

²² Szabó Zsuzsanna: „Az igazi irodalmi start”. *Négy állatregényről*. In: *Az ismeretlen Fekete István. Tanulmányok egy ismerős íróról*. Szeged, 2001. 91–112. Szerk.: Sánta Gábor. *A kiemelés tőlem*. S. G.

– az olvasói hiába kérték! –, sem 1960 táján, sem életének utolsó évtizedében. Minden bizonnyal azért, mert valójában már a *Tűskevárban* sem Tutajosékról akart beszélni, a *Téli berekben* pedig különösen nem, bármennyire is kedvelhette népszerű figuráit. Nem folytatta a fiúk történetét, mert a két regényben mindent elmondott, amiről az adott keretek között szólhatott.²³ S meglehet, Fekete István a Kisbalatonról sem kívánt többet írni. Naplójába legalábbis azt jegyezte fel 1961. június 11-én, hogy „nem akarok többet odamenni. Úgy látom: halálra van ítélve. A szárazfejű »vizesek«, a taplószívű mérnökök, a logarlécen tornászó, fantázia nélküli akarnokok újabb csatornát húztak az amúgy is apadó vizeken, hogy »megalkossák« a semmit”.

Hatvanon túl az egyre többet betegeskedő író számára – a *Téli berek* egyik szembe-tűnő jellegzetessége – a vallomás, és mindenekelőtt az *emlékezés* vált döntő fontosságúvá. S bár a nosztalgia mindig feltételezi a jelennel szembeni elégedetlenséget, mégis kétségtelen tény, hogy a hatvanas években már csupán elvétve születnek olyan írások, amelyek aktualizálhatók. Az *Őszi vásárral*, a *Csenddel* és a *Ballagó idővel* Fekete István a múlt homályába vesző emlékei felé fordult, miként vadászbeszéléseinek *Köd és Barangolások* című gyűjteményével is részben ezt tette.

Az 1960-ban József Attila-díjjal jutalmazott *Téli berek* ezért (újabb) fordulópont Fekete István életművében.

²³ Sajátos módon ugyan, de az erdélyi Tóth Kálmán „folytatta” a megkezdetteket. A *Kaland a pisztrángos völgyben* szerzője feltűnő módon másolta a *Tűskevárban* és a *Téli berekben* olvashatókat; az ifjúsági regény egyes párbeszédei szinte szó szerint megegyeznek. Tóth Kálmán munkája azonban nem csak a leplezetlen inspirációnak, de az ún. „szocialista ifjúsági irodalom”-nak is dokumentuma. A mérnök apa a regény végén arra hívja fel a Havasokban megélt kalandok tanulságaként a fia, Kende Péter (azaz „Giliszta”) és annak barátja, Szabó Berci (azaz „Füles”) figyelmét, hogy „mindent, ezt a nyarat és mindazt, ami ezen túl szép és jó lesz az életetekben, elsősorban a munkásosztálynak köszönhetitek. [...] Mert hol volnánk mi, [...] és a többiek is mind, kommunisták, és hol lenne ez a szép életünk, ha nem volna velünk a párt... Sehol... Ez a valóság, fiúk, amiről nem szabad megfélemlkezni soha”. (Bukarest, 1963. 334.) Az erdőmérnökké lett Kende Péter pályakezdésének történetét is megírta Tóth Kálmán, mégpedig a *Szél törésben* című regényben. (Bukarest, 1966.)